

concerning the development of higher agricultural Education of Ukraine in the second half of the XX century is carried out.

Key words: historiography, higher education, higher agricultural education, higher agricultural educational institutions.

В'ячеслав Козир
(Київ)

ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА «ГЕТЬ НЕПИСЬМЕННІСТЬ» У ІСТОРІОГРАФІЧНІЙ ТРАДИЦІЇ.

У статті досліджено радянську, українську та російську історіографію присвячену діяльності товариства «Геть неписьменність».

Ключові слова: товариство «Геть неписьменність», добровільні товариства, неписьменність, ліквідація неписьменності

Питання місця, ролі та функціонування добровільних громадських організацій СРСР у 20 – 30 рр. ХХ ст. є досі доволі актуальним. Діяльність товариства «Геть неписьменність» (далі – ТГН) мала певне відображення як у радянській так і українській історичній літературі. Але дослідження історіографії засвідчило відсутність у сучасній українській історичній науці комплексних спеціальних робіт присвячених товариству «Геть неписьменність». Водночас, окремі аспекти роботи товариства знайшли своє відображення в наукових роботах.

Мета даної роботи полягає у з'ясуванні історичних обставин діяльності товариства «Геть неписьменність» та їх відображення у історіографії.

До 90-х років процес формування історичних знань про діяльність добровільних більшовицьких громадських організацій, що діяли в Україні, був суперечливим і містив низку ідеологічних штампів. Радянські історики, що у силу політичних та ідеологічних чинників були поставлені у своїх дослідженнях у певні «рамки» вивчали громадські організації лише у контексті політики радянської влади.

В історіографії культурно-освітньої діяльності ТГН можна виділити чотири етапи: 1) 20-ті - початок 30-х років ХХ ст.; 2) середина 30-х - перша половина 50-х років; 3) середина 50-х - 80-ті роки; 4) 90 - ті рр. ХХ - початок ХХІ ст. Названа періодизація історіографічного процесу враховує тенденції, специфіку, успіхи й помилки історичної науки на кожному з етапів, особливості методології дослідження, можливості

використання джерельної бази, вплив конкретної політичної ситуації на процес формування історичних знань встановлення рівня її історико-теоретичної розробки.

Враховуючи культурно-освітню направленість діяльності ТГН його історія знайшла відображення у наукових працях що були присвячені різним історичним проблемам. Оскільки ТГН було створено як організація, що мала на меті надання допомоги державним органам і структурам в боротьбі з неписьменністю у країні, то великий інтерес представляє література по ліквідації неписьменності. Тому аналізуючи історіографію ТГН нами була опрацьована література з питань ліквідації неписьменності і становлення освіти, розвитку культури та праці в яких досліджувались різні аспекти діяльності і функціонування громадських організацій.

У зв'язку з залежністю товариства у своїй діяльності від рішень і постанов з Москви та тісний зв'язок у роботі з ліквідації неписьменності з російським товариством «Долой неграмотность» (ОДН), у дослідженні не можна було обмежитись лише роботами українських науковців.

Перші праці присвячені ліквідації неписьменності були написані державними діячами та керівниками партії і уряду. В них були розроблені основні положення державної політики в справі народної освіти взагалі і ліквідації неписьменності зокрема. Сформульовані в цих роботах положення у зв'язку з зрозумілими обставинами з часом перетворилися на керівні вказівки, які мали згодом стати беззаперечними для виконання всіма органами освіти. Насамперед, до числа таких творів належать роботи В.І. Леніна [1, С. 125-135; С. 348-350]. В них В.І. Ленін наголошував на закономірності культурної революції для всіх країн, що будують соціалізм, заклав концепцію культурної революції і наголосив на особливому у ній місці боротьбі з неписьменністю, описав взаємозв'язок факторів писемності, освіти і економічного становища держави. Особливе місце займає його Доповідь на VIII з'їзді РКП (б), в якій були закладені основи державної політики у сфері народної освіти та ліквідації неписьменності зокрема [2, С. 174-184]. Саме в цій доповіді боротьба з неписьменністю була проголошена В.І. Леніним як обов'язкова умова будівництва соціалізму в РРФСР, а згодом і в СРСР. Таким чином, питання подолання ліквідації неписьменності стало невід'ємною частиною культурницьких перетворень більшовицького режиму. Одночасно це ж спричинило поступово зростаючу ідеологізацію процесу ліквідації неписьменності.

Ленінські погляди і вказівки щодо ліквідації неписьменності знайшли подальший розвиток в творах інших партійних і державних діячів: Н.К. Крупської, А.В. Луначарського та інших [3].

Щодо наукових робіт з проблем ліквідації неписьменності і малописьменності та культурно-освітньої діяльності в Україні, то вони почали з'являтися з середини 20-х років. Більшість авторів були безпосередніми учасниками процесу. Для самих же робіт цього періоду є характерним агітаційно-пропагандистський стиль подачі матеріалу.

В перших працях по лікнеп роботі [4] автори намагались підбити підсумки перших років боротьби з неписьменністю, та описати і систематизувати її напрямки. Вони були спробою підсумувати основні напрямки лікнепівської роботи серед трудящих республіки та систематизувати їх. Незважаючи на те, що ці дослідники були свідками лікнеп роботи, вони не мали достатньої джерельної бази, тому деякі статистичні данні і висновки містять неточності.

Одним з перших ґрунтовних історичних досліджень по ліквідації не писемності в УСРР, була робота А.І. Воронця «Неписьменність на Україні і боротьба з нею» [5]. Автор, що був безпосереднім учасником лікнепівського процесу, посилаючись на переписи населення 1897 та 1920 рр. показав загальний стан письменності в Україні, висвітлив основні заходи уряду, вказав на причини невдач та підбито підсумки перших років у справі подолання не писемності. А.І.Воронець описує у своїй праці і заснування ТГН. Першопричину створення товариства автор вбачає у тому, що «питання ліквідації неписьменності було висунуто на конференціях, зібраннях, і воно зворушило всю робітничо-селянську масу. Ця могутня хвиля суспільності вилилась у конкретну форму: утворилось Товариство Допомоги Ліквідації Неписьменності імені тов. Леніна» [5, С. 15].

Для того, щоб систематизувати перші наробітки у подоланні неписьменності і допомогти лікнеп робітникам та членам ТГН на місцях в організації роботи серед населення в 20-х роках друкувалось багато збірників статей і матеріалів, довідників, підручників, хрестоматій, тощо [6]. Серед цієї методичної літератури заслуговують уваги поради по проведенню агітсудів над неписьменними, методи роботи в яких було розроблено окремо як для міста, так і для села [7].

До Х річниці Жовтневої революції вийшла низка праць узагальнюючого характеру присвячених культурно-освітнім перетворенням в Україні. Так, вагомою працею, що підбивала перші підсумки боротьби з неписьменністю була стаття Г. Піддубного «Десять років ліквідації неписьменності в УСРР» [8]. В ній автор на підставі даних 1922-1927 років дослідив державні документи та постанови, що стосувались лікнеп роботи, проаналізував становлення мережі лікпунктів та їх фінансування. Виходячи з ювілейного характеру праці, в статті доволі детально описано успіхи лікнеп роботи в УСРР, але відсутня інформація про помилки і вади перших років, що не сприяли виконанню плану

завершити ліквідацію не писемності до X роковин Жовтня.

В роботі М.О. Авдієнка «Письменність людності України», що була опублікована 1930 р., подано багато фактичного матеріалу по боротьбі з неписьменністю у другій половині 20-х рр. На підставі статистичних даних, автор дослідив розвиток мережі лікпунктів і дав ґрунтовну оцінку їх роботі. Також, М.О. Авдієнко було досліджено, як проходила ліквідація не писемності в різних регіонах УСРР. Цікавим в цій праці є порівняння темпів боротьби з неписьменністю в Україні з іншими республіками СРСР де також діяли добровільні товариства, що займались лікнеп роботою. [9].

В цілому аналіз літератури 20-х початку 30-х років засвідчив появу робіт окремих науковців та дослідників з питань ліквідації не писемності та малописемності. Але більшість вказаних робіт мали певні недоліки: низький теоретичний рівень, слабе використання документів. Втім діяльність ТГН так і не була описана у повній мірі, а наводились лише загальні данні, що не дають змогу оцінити роботу товариства. Більшість проблемних питань лікнепівського руху не були висвітлені чи згадані лише епізодично у літературі 20-х 30-х роки. Так, не була досліджена в повній мірі ліквідація неписьменності на місцях, та розвиток мережі лікпунктів, нерозкритим залишилась проблема фінансування та матеріального забезпечення, не вказано на причини невиконання плану по ліквідації не писемності та недоліки у роботі. Праці 20-х – 30-х років мали у своїй більшості описовий характер.

В період з другої половини 30-х і майже до початку 50-х років наукові дослідження по боротьбі з ліквідацією не писемності в УСРР і в цілому в СРСР були фактично відсутні. Це пояснюється, як політичними реаліями того часу і зміною пріоритетів у житті країни, так і вагомим впливом догматичного відношення до культурної революції, як до невеликого періоду діяльності Радянської держави. Звуження цього процесу до проміжку між XVI і XVIII з'їздами ВКП(б) відкидало значний період по боротьбі з ліквідацією неписьменності, що розпочався ще з 1919 року. Саме тому література тих років по культурній революції мало чисельна, а боротьбі з неписьменністю та участі громадських організацій в цьому процесі приділяється мало уваги.

Незначна кількість публікацій була присвячена культурно-освітнім перетворенням, народній освіті, здобуткам культурної революції та висвітлювала роль більшовицької влади в цій сфері . В роботах тих років в кращому випадку вказується на факт створення ТГН, а більш детальних даних про нього не наводиться [10].

Першою вагомою роботою цього періоду, присвяченій боротьбі з неписьменністю стала монографія Іванової О.М. [11] В праці проаналізовані важливі документи партії і

уряду по ліквідації неписьменності і малописьменності, наводяться цифрові данні про хід лікнепівської роботи, виокремлюються найбільш важливі моменти діяльності. Про ТГН у дослідження наводяться лише загальні дані у зв'язку з аналізом партійних чи державних постанов [11, С. 24 – 25, 39, 46].

Ґрунтовна праця Є.М.Мединського «Народна освіта в СРСР», теж не висвітлювала діяльність ТГН та системи лікпунктів, хоча вони по своїй масовості і проробленій роботі у 20-х – першій половині 30-х років не мали рівних. В той же час у роботі доволі детально описана система народної освіти в СРСР [12].

З кінця 50-х початку 60-х років починається новий етап вивчення питання ліквідації неписьменності. В цей період починає з'являтися багато робіт присвячених проблемам культурних перетворень [13]. Дослідження відрізняються більш високим дослідницьким рівнем, хронологічно доповнюють одна одну, містять багато фактичного матеріалу про діяльність культурно-освітніх організацій. Однак, в цих роботах про ТГН наводяться лише окремі відомості і діяльність товариства зводиться лише до допомоги державним організаціям в боротьбі з неписьменністю і участі ТГН в спільних заходах.

Деякі аспекти боротьби з неписьменністю були досліджені в працях С.К.Гутянського, І.Д. Золотоверхого, О.О.Михайлова, І.М.Михайловського, О.Б.Слуцького, Г.М.Шевчука Р.Д.Чайчука та ін. [14]. В цілому ці праці давали картину загального плану з історії культурних перетворень в УСРР, і не містили глибокого аналізу проблеми ліквідації неписьменності та малописьменності. Лише у дослідженні Г.М. Шевчука «Культурне будівництво в Україні у 1921- 1925 роках» є значний матеріал про лікнеп роботу та ТГН.

Г.М. Шевчук на основі фактичного матеріалу дослідив процес становлення і розвитку народної освіти, науки та видавничої справи в Україні 1921-1925 рр. Діяльності ТГН, питанням ліквідації неписьменності та культурного шефства міста над селом присвячено окремий розділ у монографії.

Також, в цей період з'явилися роботи, де епізодично були дослідження культурні перетворення та розвиток народної освіти, [15]. В цих роботах, які мали сильне ідеологічне забарвлення, прославлялась роль партії і більшовицької влади у культурних перетвореннях, та звучала теза, що лише завдяки їхньої діяльності вдалося досягти успіхів у цій справі. Майже всім роботам цього періоду притаманна ідеологічна складова та поділ у дослідження культурно-освітніх організацій на «свої» та «чужі», що робить частину висновків і тверджень необ'єктивними та заангажованими.

У працях кінця 60-х - почату 70-х рр. питанням ліквідації не писемності

починають приділяти більше уваги. Новою формою історичного дослідження стали хроніки [16]. Ці роботи являють собою календар подій. Перевага хроні полягає не стільки у тому, що в них у хронологічній послідовності даються довідки про важливі події в культурному житті країни, але і те, що в них під кожним повідомленням є посилання на джерело.

Опубліковано і багато робіт на тему історії культурних перетворень в УСРР [17] та з'являються праці, що конкретно досліджують питання ліквідації неписьменності в УСРР [18]. Вперше були створені праці присвячені ліквідації неписьменності в окремих районах країни [19].

Найбільш цінним дослідженням цього періоду по історії ліквідації не писемності і мало писемності в СРСР серед решти історичних досліджень є праці В.О.Куманева [20] в яких на базі широкого кола джерел розглядається проблема ліквідації не писемності в усьому різноманітті сторін і явищ.

В цілому, історична література 50-х початку - 70-х років має вагомий вплив на дослідження ліквідації неписьменності та мало писемності в Україні. Але більшість дослідників зосереджувались на успіхах лікнеп роботи, не приділяючи достатньої уваги розвитку і формуванню системи лікнепу, методичній складовій, видавничій діяльності, тощо. Конкретно ж, діяльність ТГН отримала в ній далеко не повне висвітлення.

Якщо роль ТГН у ліквідації не писемності і мало писемності в історичній літературі в певній мірі була описана, то культурно-просвітницька робота товариства, його допомога становленню бібліотек, діяльності в боротьбі за реконструкцію народного господарства, вклад в укріплення обороноздатності СРСР залишились невивченими до цього часу. В дослідженнях цього періоду по історії культурно-просвітницької роботи зберігається погляд на ТГН як на організацію, що займається лише діяльністю по ліквідації не писемності та мало писемності.

З кінця 1960-х років серед науковців з'являється інтерес до громадських організацій та їх ролі і місцю в історії СРСР. Робляться перші спроби вивчення діяльності добровільних товариств [21]. В цих наукових дослідженнях була висвітлена діяльність профспілок, технічних, оборонних, спортивних товариств, майже всі значущі товариства, що існували в СРСР, і лише діяльність ТГН залишилась поза увагою наукових інтересів дослідників, хоча товариство «Геть неписьменність» входило до числа найбільш масових і діяльних організацій 20-х – 30-х років.

З кінця 70-х – 80-х роках в історичній літературі з'являється все більше робіт присвячених лікнепу, які досліджували участь різних державних, партійних та

громадських організацій у ліквідації неписьменності [22].

Окремо, варто виділити ряд робіт присвячених питанням лікнепу і ТГН історика Даниленка В.М. [23]. В його працях досліджено як і перші кроки у боротьбі з неписьменності в УСРР, так і процес лікнепу у 1920-х – початку 1930-х років. Окрім загальних питань лікнепу, автор висвітлював проблему забезпечення лікпунктів навчальною та методичною літературою, питання фінансування, видавничу діяльність товариства, дослідив роль робітників у культурно-освітніх перетвореннях 20-х 30-х років ХХ ст. На основі архівних документів автор дослідив ріст кількості відділень та членів ТГН в період з 1928 по 1932 роки.

Вперше в СРСР ґрунтовне дослідження діяльності товариства «Геть неписьменність» на території РРФСР було зроблене Бакуліною Т.І. [24]. На матеріалі указів і директив вищих органів влади, значної кількості періодики, та регіональних архівів автор детально дослідила питання створення товариства, приділила увагу організаційній структурі та змінам у ній протягом 1923 – 1936 років; статуту та його юридичним особливостям; соціальному складу товариства, ролі профспілок у ліквідації не писемності.

З середини 80-х років ХХ ст. в СРСР була проголошена політика перебудови та почались суспільно-політичні перетворення, що відбилось і на розвитку історичної науки. В працях цього періоду зменшується вплив ідеології та класового підходу до дослідження культурно-освітніх перетворень в СРСР [25].

З'являються дисертаційні дослідження у яких були досліджені питання становлення навчального процесу серед робітників, лікнепівську допомогу робітників селянам у 20-х роках, створення та становлення шкіл грамоти нового типу, висвітлення проблем лікнепу в українсько-радянській пресі [26].

В першій половині 90-х років відбувся остаточний перехід від радянської історичної парадигми до сучасних поглядів на проблеми культурницьких змін в Україні в період становлення більшовицької влади. В цей час починаються дослідження розвитку і становленню української культури і освіти, а також, вивчався ідеологічний наступ більшовицької влади на культуру, який не бажав визнавати самостійності й унікальності української культурної традиції з її особливими законами саморозвитку [27].

Найбільшої уваги в цей період заслуговує дисертаційне дослідження Гололобова В.М. «Ліквідація неписьменності серед дорослого населення України у 20-х роках» [28]. В ній автор на основі багатого фактичного матеріалу, та спогадах свідків детально проаналізував лікнепівську роботу в Україні у 20-і роки, проаналізував типи лікнепів і

форми навчання неписьменних, підготовку вчителів-ліквідаторів неписьменності та підвищення їх професійного рівня, показав розвиток процесу ліквідації неписьменності виокремивши етапи становлення. В роботі автор частково розглядав і діяльність ТГН, зосередившись на питаннях фінансування лікнепівської мережі та видавничій справі товариства.

В цілому ж, в історичних працях 1990-х років тема культурно-освітніх організацій у 20-і роки, коли вони набули найбільшого розквіту і активної діяльності, майже відсутня. Історики вивчали питання культурних змін в країні в цілому, та стали більш детально досліджувати національно-культурні процеси в роки боротьби за незалежність України [29].

Новим етапом вивчення діяльності добровільних товариств та громадських організацій культурно-освітнього спрямування стали 2000-роки. В цей з'являється багато історичних праць, що вивчали не лише культурницьку діяльність, а й інші важливі аспекти їхньої роботи, що мали вплив на суспільство, а саме: доктринні засади використання громадських об'єднань більшовиками у процесі поширення пролетарського інтернаціоналізму в селянське середовище, культурно-освітню діяльність громадських організацій України в умовах НЕПу, функціонування системи громадських об'єднань радянської України у 20-30-х рр. ХХ ст., їх місце у політичній системі радянської держави [30]. Також, протягом останнього десятиріччя з'явився ряд публікацій, де висвітлювались особливості функціонування ТГН в різних регіонах України [31].

Таким чином, доволі високий рівень вивчення проблем культурно-освітнього процесу в УСРР, їх основних напрямків, успішне вивчення історії громадських організацій створюють умови для дослідження історії добровільного товариства «Геть неписьменність» і ролі цієї організації у здійсненні культурницьких перетворень більшовицького режиму. Аналіз історіографії даної теми свідчить про відсутність спеціальної комплексної наукової праці, що комплексно та всебічно висвітлювала б всі аспекти діяльності ТГН.

Дослідження історіографії дозволяє зробити висновок, що незважаючи на велику увагу дослідників радянського періоду до питань ліквідації неписьменності та участі у них громадських організацій, до цього часу немає спеціальних праць присвячених ТГН. Більшість науковців у своїх працях якщо й торкаються діяльності ТГН, то лише фрагментарно і лише в період становлення ТГН. Діяльність ТГН у 30-х роках майже не висвітлена. Також, варто наголосити, що більшість досліджень висвітлювало дану проблему з точки зору комуністичної ідеології. Тому дана проблема вимагає

переосмислення, що й зумовило вибір теми нашого дисертаційного дослідження.

Джерела та література

1. Ленин В.И. К вопросу о политике министерства народного просвещения; Что можно сделать для народного образования.// Полное собрание сочинений / В. И. Ленин. – Т. 23 : Март - сентябрь 1913. – М.: Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, 1973. – 595 с.;
2. Ленин В.И. Заключительное слово по докладу о партийной программе 19 марта // Полное собрание сочинений / В. И. Ленин. – Т. 38 : Март - июнь 1919. – М.: Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, 1977. – 580 с.
3. Крупская Н.К. Культурный поход и ликвидация неграмотности. – М.: Госиздат, 1928; Крупская Н.К. Ликвидация неграмотности // Сборник статей, докладов и разных материалов за 1920 – 1936 гг. – М.: Наркомпрос, 1938; Луначарский А.В. Десятилетие революции и культура. – М. – Л.: Госиздат, 1927; Луначарский А.В. Ликвидация неграмотности среди батрачества и Третий фронт // Сборник статей А.В. Луначарский о воспитании и образовании. – М.: Педагогика, 1976. – 631 с.
4. Бондарев Д. А. Ликвидация неграмотности: цифры, факты, перспективы. – М. – Л.: Госиздат, 1929. – 72 с.; Ивановский А. Лікнеп і політосвітробота. – Х., 1927. – 20 с.; Магазинер Е. За грамоту. Вечера агітації за ліквідацію неграмотності. // Сборник материалов. – Изд. 2. – М., 1925. – 164 с.; Удинцева А. Указатель литературы по ликвидации неграмотности. / Под. ред. Е. Я. Голанта. – М. – Л., 1927. – 112 с.
5. Воронець А.І. Неписьменність на Україні і боротьба з нею. – Х.: Радянська освіта, 1924. – 19 с.
6. Вожгальский А. Изба-читальня. Ее организация и методы работы. – М.: На помощь деревне и школе, 1925. – 111 с.; Шалашев П. Культурно-массовая работа среди молодежи. – Л.: Прибой, 1928. – 96 с.
7. Агіт-збірник по проведенню кампанії ліквідування неписьменності на селі. – Х.: Видавництво Харківської губполітосвіти, 1924. – 64 с.; Пільги для тих, що скінчили школи ліквідації неписьменності або вчаться в них. – Х., 1925. – 31 с.; Порадник до самопідготовки робіт лікнепу (курси лікнепу вдома). – Х., 1926. – 39 с.; Форми и методы клубной работы: Хрестоматия /Под ред. Е. Шалагиной. - М.-Л.: Долой неграмотность, 1927. – 392 с.; Агітсуд над неписьменним (для клубів, червоних кутків та ін.)/ Склали А. І. Богуславський, М. Б. Зайдман. – Одеса, 1930. – 32 с.; Агітсуд над неписьменним (для села). – Одеса, 1924. – 26 с.
8. Г. Піддубний. Десять років ліквідації неписьменності в УСРР // Шлях освіти. – 1927. – №10. – С.114 – 120.
9. Авдієнко М.О. Письменність людності України. – Х: Господарство України, 1930. – 141 с.
10. Борухович И. Политико-просветительская работа среди неграмотных и малограмотных. – Саратов: Государственное издательство Нижневолжское краевое отделение, 1930. – 57 с.; Затонський В.П. Країна вчиться. //Комуністична освіта. – 1936. – № 12. – С. 18 – 24; Хоменко О.Г. Здійснення загального обов'язкового навчання в УСРР.// Комуністична освіта. – 1938. – №8. – С. 24 – 36; Редько

Ф.А. До нових перемог // Комуністична освіта. – 1939. – №10. – С. 4–12; Тичина П.Г. Народна освіта на Україні за 30-х років.// Більшовик України. – 1948. – № 1. – С. 26 – 34

11. Иванова, А. М. Что сделала Советская власть по ликвидации неграмотности среди взрослых. – М.: Учпедгиз, 1949. – 96 с.

12. Медынский Е.Н. Народное образование в СССР. – М.: Издательство АПН РСФСР, 1952. – 259 с.

13. Элькина Д.Ю. На культурном фронте: Из истории борьбы за ликвидацию неграмотности в СССР. – М.: Изд. Академии пед. наук РСФСР, 1959. – 143 с.; Кольцов А.В. Культурное строительство в РСФСР в годы первой пятилетки (1928 – 1932 гг.). – М. – Л.: АН СССР, 1960. – 207 с.; Михайлов О. М. Культурний розвиток українського села в роки соціалістичного будівництва (1929-1941). – К.: Держполітвидав УРСР, 1963. – 159с.; Слуцький О. Б. Радянське і культурне будівництво на Україні в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни (1926-1929 гг.). – К.: АН УРСР, 1957. – 209 с.

14. Гутянський С.К. В.І. Ленін і культурне будівництво на Україні. – К.: Наукова думка, 1965. – 198 с.; Золотоверхий І.Д. Становлення Української радянської культури (1917-1920 гг.). – К. АН УРСР, 1961. – 346 с.; Михайлов О.О. Культурний розвиток українського села в роки соціалістичного будівництва (1929-1941 гг.). – К., 1963. – 160 с.; Михайловський І.Н. Комсомол України в боротьбі за построение социализма в СССР (1925- 1937 гг.). – Львов: Изд. Львовского университета, 1966. – 317 с.; Слуцький А.Б. Радянське і культурне будівництво на Україні в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни (1926-1929 гг.). – К.: АН УРСР, 1957. – 207 с.; Шевчук Г.М. Культурне будівництво на Україні у 1921-1925 роках. – К.: АН УРСР, 1963. – 432 с.; та ін.

15. Андреева М.С. КПСС – организатор культурно-просветительской работы в СССР 1917-1933 гг. – М.: Высшая школа, 1963. – 99 с.; Карпов Г. Г. О советской культуре и культурной революции в СССР. – М.: Госкультпросветиздат, 1954. – 243 с.; Карпов Г. Г. Партия и культурная революция в СССР. - М.: Госполитиздат, 1955.-72 с.; Ким М. П. Коммунистическая партия – организатор культурной революции в СССР. - М.: Высшая школа, 1955. – 339 с.

16. В.И.Ленин и культурная революция. Хроника события 1917 – 1923 гг. – М.: Мысль, 1972. – 496 с.; Культурная жизнь в СССР. 1917 – 1927. Хроника– М.: Наука, 1975. – 766 с.; Культурная жизнь в СССР. 1928-1941. Хроника. – М.: Наука, 1976. – 816 с.

17. КуліченкоМ.Г. Братерська допомога російського народу трудящим України в культурному будівництві (1917-1922гг.). //Український історичний журнал (далі УІЖ). – 1960. – №3. – С. 104 – 115; Вовк Л.П. Жіночі Ради України в боротьбі за ліквідацію неписьменності.// Вісник Київського державного університету. – 1974. – №16: серія історії. – С. 40 – 47; Зубалій О.Д. Парторганізації республіки в боротьбі за ліквідацію неписьменності. // Наукові праці з історії КПРС. – К., 1975. – Вип.79. . – С. 93 – 99; та ін.

18. Білоцерківський В. Я. Боротьба за ліквідацію неписьменності на Україні (1926-1932 гг.) //Питання Історії СРСР. – 1975. – Вип.20. – С. 83 – 91; Мороз А.В. Ліквідація неписьменності і розвиток загальної освіти трудящих в 1921-1925 роках // УІЖ. – 1976. – №8. – С. 111– 116; Петрунін І. Є. Учителство України у боротьбі з неписьменністю. // Радянська школа. – 1969. - №12. – С.8 – 13;

Спірідонова Д.С. Ліквідація неписьменності – одна з вирішальних передумов культурної революції. // Радянська школа. – 1974. – №12. – С. 20 – 23.

19. Київський М.І., Кожаріна Е.Д. Джерела про ліквідацію неписьменності на Київщині у 1919-1934 роках. // Историчні джерела та їх використання. –1972. – №7. – С. 20 – 25; Мороз А.В. Боротьба за подолання неписьменності серед робітників Донбасу у 1921-1925 роках. // Питання Історії СРСР. – 1974. – Вип.18. – С. 35 – 43; Паниотов И.И. Из истории борьбы партийных организаций Донбаса за развитие народного образования в 1921- 1930 гг. // Материали науочної конференції кафедр історії КПСС. Донецьк. – 1969. – С. 33 – 53.

20. Куманев В.А. Развитие Советской культуры. – М.: Знание, 1965. – 45 с.; Куманев В.А. Ленинский комсомол в борьбе за всеобщую грамотность в СССР. – М.: Наука, 1959. – 35 с.; Куманев В.А. Социализм и всенародная грамотность. – М.: Наука, 1967. – 326 с.; Куманев В.А. Революция и просвещение масс. – М.: Наука, 1973 – 332 с.

21. Субботин Д.Т., Попов Т.Т. К истории советских общественных организаций. – М.: Высшая школа, 1970. – 439 с.; Щиглик А.И. Добровольные общества в переходный период от капитализма к социализму. // Вопросы теории и истории общественных организаций. – М., – 1971, – С. 173 – 230; Ямпольская Ц.А. Вопросы теории и истории общественных организаций. – М.: Наука, 1971. – 258 с.; Ямпольская Ц.А. Общественные организации СССР. Некоторые политические и юридические аспекты. – М.: Наука, 1972. – 216 с.

22. Мельниченко О.М. Деятельность Коммунистической партии по созданию системы народного образования: Автореф. дис. канд. ист. наук. – К., 1979; Чумак В.М. Комитеты незаможных селян в период восстановления народного хозяйства (1921-1925гг.). На материалах Украины: Автореф. дис. канд. ист. наук. – Харьков, 1978; Плахотник С.С. Рост общеобразовательного и культурного уровня крестьянства Украинской ССР в годы первых пятилеток (1928-1937): Автореф. дис. канд. ист. наук. – Львов, 1985; Маключенко В.И. Политико-просветительская работа на Украине в 1923-1925 гг.: Автореф. дис. канд. ист. наук. – К., 1984.

23. Даниленко В.М. Здійснення Ленінського декрету про ліквідацію неписьменності на Україні у 1920 році. // Збірник наукових праць: У боротьбі за Жовтень, К.: Наукова думка. – 1981. – С. 200 – 213.; Даниленко В.М. Сотрудничество УССР и РСФСР в области образования и науки в период построения социализма. – К.: Наук. думка, 1981. – 190 с.; Даниленко В.М. Рабочий класс и культурная революция на Украине. – К.: Наук. думка, 1986. – 215 с.; Даниленко В.М., Лукаш О.М. Рух ентузіастів народної освіти (60-річчя товариства «Геть неписьменність») // УІЖ. – 1983. – №11. – С. 132 – 134

24. Бакулина Т.И. Роль Общества «Долой неграмотность» в осуществлении ленинского плана культурной революции. Дисс. канд. ист. наук. – Л., 1984.

25. Галин С. А. Исторический опыт культурного строительства в первые годы Советской власти (1917-1925). – М.: Высшая школа, 1990. – 144 с., Якунин В. К. Социалистическое строительство на Украине (Историография 20-х - второй половины 30-х гг.). – Днепропетровск, 1989. – 72 с.; Масненко В. В., Шаров І. Ф. Вчительство та становлення радянської школи на Україні в першій половині 20-х рр. // УІЖ. – 1990. – №12. – С. 100 – 104.

26. Головка Б.Г. Рабочие сахарной промышленности УССР (1921-1932 гг.) :Дис. канд. ист. наук. – Харьков, 1990.; Тростогон А.М. Шефство рабочего класса над крестьянством в 1923-1929гг. (На материалах Украинской ССР): Автореф. дис. канд. ист. наук. – К.,1990; Кутний С. И. Проблемы народного просвещения в украинской советской печати (п.п. 20-х): Автореф. дис. к-та істор. наук. – К., 1992; Кізюн В. К. Видавнича діяльність державних, суспільно-політичних та громадських організацій України в 20-ті рр.: Автореф. дис. к-та істор. наук / Київський університет імені Т.Г. Шевченка. — К.; 1994.

27. Демченко М. В. Культурне будівництво на Україні за роки Радянської влади (1917-1990 рр.): Тексти лекцій. – К., 1992. – 156 с. ; Кокошко Ф. І. Розвиток культурно-освітньої діяльності в українському селі у 1920-і роки: (На матеріалах півдня України). – Миколаїв: Приватполіграфія, 1998. – 89 с.; Бакланова Н. М. Політичні процеси та культурологічні проблеми в умовах становлення тоталітаризму (На прикладі України в 20-х рр.): Автореф. дис. к-та істор. наук: – Одеса, 1996; Горбань Т. Ю. Українство в контексті національно-культурного відродження в Україні (1918-28р.): Автореф. дис. к-та наук: – К., 1996.

28. Гололобов В. М. Ліквідація неписьменності серед дорослого населення України у 20-х рр.: Автореф. дис. ка-та істор. наук. – Харків., 1998.

29. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К.: Український письменник, 1993. – 413 с.; Попович М. Нарис історії культури України. – К.: Арт Ек, 1998. – 728 с.; Лекції з історії світової та вітчизняної культури: Навчальне видання / За загальною редакцією Яртися А. В. та ін. – Львів, 1994. – 496 с.; Українська культура: історія і сучасність: Навчальний посібник за загальною редакцією Черепанової С. Одеса. – Львів., 1994. – 456 с.; Нариси української популярної культури. – К., 1998. – 540 с.; тощо.

30. Журба М. А. Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (1920-30 рр.). – К.: Науковий світ, 2002. – 499 с.; Молоткіна В. К. Культурно-освітня діяльність громадських організацій України в умовах НЕПу (1921-1929 рр.): Автореф. дис. к-та істор. наук. — К.; 2005.; Свистович С.М. Громадські об'єднання України в політиці більшовицького режиму 20-30-х років ХХ століття. – Автореф. дис. к-та істор. наук. — Донецьк. – 2007.

31. Ліквідація неписьменності на Поділлі в 1920-х роках / А. Ф. Суровий // Наукові праці Кам'янець-Поділ. ун-ту ім. І. Огієнка. Іст. науки – Кам'янець-Подільський, 2011. – Т. 21: На пошану професора О. М. Завальнюка. – С. 436 – 448; Анпілогова Т. Ю. Культурно-освітня діяльність гуманітарної інтелігенції Луганщини в період нової економічної політики // Вісник ЛНПУ імені Тараса Шевченка. Історичні науки. – 2005. – № 14. – С. 122 – 129.; Оксана Тарапон. Повсякденне життя населення Переяслава в умовах соціально-політичних та ідеологічних процесів кінця 1920-х // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 29. – Переяслав-Хмельницький, 2012. С. 164 – 173; тощо.

Аннотація

В статье исследована советская, украинская и российская историография, посвященная деятельности общества «Долой неграмотность».

Ключевые слова: общество «Долой неграмотность», добровольные общества, неграмотность, ликвидация неграмотности

Annotation

In the article the soviet, ukrainian and russian historiography devoted to activities of the society "Get' nepus'mennist'".

Keywords: society "Get' nepus'mennist'" voluntary societies, illiteracy, literacy

Роман Мотрич

(Київ)

**РАДЯНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЧНА ТРАДИЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ
У МІЖВОЄННУ ДОБУ.**

У статті проаналізовано праці радянських істориків присвячені розвитку національних меншин на території радянської України в 1920-30-ті роки.

Ключові слова: національні меншини, радянська влада, громадські організації.

Проблема життя і діяльності різних громадських об'єднань національних громад України розглядалася в ряді історичних досліджень. Перші праці з актуальних для більшовицького режиму проблем сучасної історії національних меншин з'являються на початку 1920-х років – відразу ж після встановлення радянської влади на території України. Вони відображали найбільш злободенні проблеми розвитку національних традиційних інститутів у період становлення радянської влади, розповідають про життя національних громад міст, містечок і сіл після закінчення громадянської війни.

Серед книг того періоду слід виділити роботу Д. Лебеда “Радянська Україна і національне питання за п'ять років”. В ній підведенні підсумки радянської національної політики в галузі культурного будівництва, а також у вирішенні соціально-економічних питань життя національних меншин. Розглядалися основні етапи історії соціальних перетворень у житті міст та сіл України, що постраждали від жахів і руйнацій війни, аналізувалися нормативні акти радянського уряду і Комітету у справах національностей під час ленінського радянського періоду історії. [1]